

Folkloristik:

Prof. Dr.
Dursun Yıldırım
Armađanı

Pars Yılı
ANKARA 1998

ANADOLU YER ADLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Kişi ve **yer** adları birbirleriyle yakından ilişkisi olan iki terimdir:

1. Kişi adından yer adı,
2. Yer adından kişi adı

verilerek canlı ya da cansız varlıklar adlandırılmaktadır.

“Kişi” adları insanoğluna ya **doğar doğmaz** veya bağlı oldukları dinî göreneğin tesiriyle **belirli bir süre geçtikten sonra** verilmektedir. Meselâ, Uygur Türkleri’nde, yeni doğan çocuğun adı *kırk* gün sonra yapılan “dinî bir tören”le verilmektedir. Çocuk doğunca, Kur’ân-ı Kerîm cüzleri 15-20 kişi tarafından paylaşılarak okunmakta, *kırk* gün sonra yapılan törende *hatim* duası ile birlikte çocuğun kulağına adı söylenmektedir. “**ad toyu**” adı verilen bu dinî tören ardından davetlilere yemek ikram edilir.

Bazı Türk boylarında ise çocuğa geçici ad verilir. Bu da ya ilk göze çarpan *eşya*, *madde*, *hayvan* adı veya o esnada obada bulunan *konuk*, *meslek sahibi* vb. kişi adı verilebilir: Meselâ, büyük Moğol kağanı Çinggis doğduğu zaman, obada esir olarak bulunan bir düşman beyi **Temuçin**’in adı bu yeni doğan çocuğa verilmiştir. **Çinggis** adı sonradan alınmadır.

Çinggis’in dördüncü oğlu **Tuluy**’un adı da *ayna* demek olup, bu çocuk doğduğu zaman ilk göze çarpan nesnedir.

Türk kişi adları konusunda geniş bir tasnif Macar Türkolog Laszlo Rasonyi¹ tarafından yapılmış olduğu için üzerinde fazla durulmayacaktır.

Türkler yeni zapt ettikleri topraklara yerleştikleri zaman, buradaki coğrafyayı çeşitli özelliklerine göre adlandırdıkları gibi, anayurtlarından tanıdıkları yer adlarıyla da anmak istemişlerdir. Böylece, Anadolu ve Rumeli topraklarında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan,

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı

¹ L. Rásonyi, “Türk Şahıs Adlarının Tasnifi”, *Türkoloji Dergisi*, I/1, Ankara, 1973.

Türkmenistan, Azerbeycan ve başka Türk ülkelerindeki yer adları çoğalma başlamıştır².

Türk yer adları konusu Türkiye’de Hasan Eren³, Özcan Başkan⁴, Doğan Aksan⁵, Tuncer Gülensoy⁶ gibi bilim adamları tarafından zaman zaman gündeme getirilmişse de araştırmalar henüz yeterli değildir.

Ö. Başkan’ın **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1970**’te (Ankara 1971) yayınlanan “Türk Köy Adları Üzerine Bir Deneme” adlı yazısı, D. Aksan’ın **XI. Uluslararası Anabilim Kurultayı**’na (Sofya, 28. VI. 1972-3. VII. 1972) sunduğu Almanca “Anadolu Yer Adları Üzerine Yeni Araştırmalar”⁷ adlı tebliği de sorunu tam anlamıyla kapatmış değildir.

Ö. Başkan’ın yapmış olduğu tasnif denemesi, bana göre, henüz ham malzeme olup üzerinde işlenmesi gerekecektir. Meselâ:

a. Tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar:

1. Çevre ile ilgili adlar:

a. Doğrultular

sırasında verilen (ön, orta, ara, karşı, sol) terimleri aynı zamanda

² Bu konuda bkz. Tuncer Gülensoy, “Kazakistan’da ve Türkistan’da Türk Yer Adları ve Anadolu’daki İzleri” **Permanet International Altaistic Conference (PLAC) 36 th Meeting** (Alma-Ata, Kazakistan), 1-6 Haziran 1993; T. Gülensoy, “Anadolu’da Moğolca Yer Adları ve Rumeli’deki İzleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. II / S. 11 (Nisan 1981), s. 126-131. (Quatrieme Cengres International des Etudes du Sud-Est Européen, 13-18 Eylül 1979, Ankara, bu kongreye İngilizce olarak sunulmuştur); T. Gülensoy, “Alanya-Antalya Yöresi Türk Yer Adları Üzerine”, **Alanya III. Tarih ve Kültür Semineri** (12-14 Kasım 1993’ne bildiri olarak sunulmuştur. (Bu bildiride yöredeki yer adlarının Orta Asya’daki yer adları ile ilişkisi üzerinde durulmuştur); T. Gülensoy, “Türkistan’da Oğuz Boyu Yer Adları ve Anadolu’daki İzleri” **VI. Milletlerarası Türkoloji Kongresi** (19-25 Eylül 1988, İstanbul)’ne bildiri olarak sunulmuştur; T. Gülensoy, “Alka-Evli ve Bağ-Dili” Bey adlarının Anadolu’da ‘ki İzleri”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi** (26 Eylül - Ekim 1988, Ankara)’ne bildiri olarak sunulmuştur.

³ H. Eren, “Türk Yer Adları Hakkında Araştırmalar: ÖREN”, **Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I**, Ankara, 1950, s. 39-43; H. Eren, “Türk Yer Adları: SÖKÜN”, **TDAY-Belleten 1965**, s. 149-153; H. Eren, “Yer Adlarımızın Dili”, **TDAY-Belleten 1965**, s. 155-165; H. Eren, “Türk Yer Adları: KEÇİBORLU”, **Türkoloji Dergisi**, C. VI, S. 1 (Ankara 1972), s. 89-92; H. Eren, “Suğla”, **Tükoloji Dergisi** C. VI. S. 1 (Ankara, 1972), s. 93-96.

⁴ Ö. Başkan, “Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme” **TDAY-Belleten 1973-1974**, (Ankara, 1971), s. 237-251.

⁵ D. Aksan, “Anadolu Köy Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar” **TDAY-Belleten 1973-1974**, s. 185-193.

⁶ Bkz. not 2’deki bibliyografya ve ayrıca bkz. T. Gülensoy, “Anadolu Yer Adları Üzerine Bir Araştırma: BAZLAMBAÇ”, **Türk Kültürü XVII / 197** (Mart 1979), s. 297-300; T. Gülensoy, “Elazığ, Tunceli, Bingöl ve Diyarbakır Yörelerindeki Aşiret, Bey, Boy ve Oymak Adları Üzerine”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 28 (Şubat 1984), s. 134-156.

⁷ Türkçesi için bkz. **TDAY-Belleten 1973-1974**, s. 185-193; **Dil Dergisi**, S. 16 (Şubat 1994), s. 51-55.

"coğrafya adları" ile de ilgilidir.

Ön Asya, Orta Asya, Karşiyaka... gibi.

c. Madenler

sırasında verilen "*çelik*", bir maden değil "*alaşım*"dır. (Su verilerek çok sert ve esnek bir duruma getirilebilen, bileşiminde az miktarda karbon bulunan demir ve karbon alaşımı) dır.

"*Tunç*" da doğal bir maden değildir: "*bakır, çinko ve kalay alaşımı*"dır. Dolayısıyla başka bir maddeye gönderilmelidir.

2. Bitkilerle ilgili adlar:

a. Ağaçlar

bölümünde verilen "*ceviz, kestane, fıstık, badem, fındık, iğde*" birer ağaç mıdır, yoksa *çerez* (yemek dışında yenilen yaş ve kuru yemiş gibi şeyler) midir? Eğer çerez ise başka bir maddeye göndermek gerekecektir.

b. Tahıllar

bölümünde verilen "*Bulgur*" (kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırdırılmış olan buğday) demektir. Yani, (buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, pirinç gibi ürünlerin genel adı) olan "*Tahıl (hububat)*" sınıfına girmez. "*Yiyecekler*" bölümüne gönderilmelidir. Ayrıca "*Bakla, nohut ve mercimek*", "*baklagillerden çiçekli birer tarım bitkisi*" olup tahıl'dan farklıdır.

f. Bitki parçaları

bölümünde verilen: "*Gonca*" (henüz açılmamış ya da açılmaya yüz tutmuş çiçek), "*Fidan*" (ağaç ve ağaççıkların henüz yeni yetişeni) demek olup, (kök, sap,yaprak, filiz gibi) birer bitki parçası değildir.

B. İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar:

1. Fiziksel yaşayış ile ilgili adlar:

a. Yiyecekler

bölümünde verilen "*aş*" (pişirilerek hazırlanan yemek) olup, bu tür pişirilen yemeklerin genel adıdır. "*Aş*" ile "*bal, zeytin* (?), *yoğurt, et*" aynı sınıfta bulunmalıdır.

b. İçecekler

bölümünde verilen: "*Pekmez*", "*sirke*" ve "*cacık*", çay-kahve gibi birer içecek değildir. Pekmez ve sirke "üzüm suyu"ndan yapılırsa da Türk mutfağında hiç bir zaman içecek olarak kullanılmaz. Pekmez, ancak "*tahin*" veya "*yoğurt*" ile hafifletilerek yemek üzerine tatlı olarak yenir. "*Sirke*" ise salata ve belirli çorbalara katılan bir garnitürdür. "*Cacık*" ise, sarmı-

saklı ayranın içine “salatalık” veya “kıvrıcık marul” doğranarak yenir, içilmez.

c. Eşya koyacak kaplar:

bölümünde verilen: “Bakraç, kova, bardak, ibrik” birer eşya konacak kap değildir. Ancak su veya sulandırılmış nesnelere konacak kaplardır.

e. Savaş ile ilgili adlar:

bölümünde verilen: “Bayrak” (bir milletin, belli bir topluluğun veya kuruluşun simgesi olarak kullanılan, renk ve biçimle özdeşleştirilmiş, genellikle dik dörtgen biçiminde kumaş) demektir. Barışta da kullanılır. “Sancak” ise (çoğunlukla askerî birliklere verilen yazı işlemeli, kenarları saçaklı ve gönderli bayrak)tır. Savaşlarda “sancak” açılır.

g. Kumaş maddeleri:

bölümünde verilen:

“Keçe” (yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş),

“Kilim” (döşeme, divan gibi yerlere serilen, genellikle desenli, havsız kalın kıl veya yün dokuma),

“Aba” (yünden dövülerek yapılan kalın ve kaba kumaş),

“Çaput” (eski bez parçası, paçavra)

demek olup, bu maddeye girmelidir.

2. Duygusal yaşayış ile ilgili adlar:

b. Aile bireyleri:

bölümünde verilen:

“Yavru” (yeni doğmuş insan veya hayvan) demektir. Bu sınıflamada yeri olmamalıdır.

3. Kişilerin varlıkları ile ilgili adlar:

a. Vücut kısımları:

bölümünde verilen “bıyık, sakal, tüy, kıl” birer organ olmadıklarına göre, yerleri burası değildir.

d. Meslekler:

bölümünde verilen “usta, kalfa” adları da “rütbelere ve mevkilere” bölümüne aktarılmalıdır. Çünkü “kalfa” (herhangi bir meslekte olgunlaşmaya başlamış, çırak’tan sonraki mevkiye ulaşmış kişi) demektir. “Usta” ise, (kalfalık dönemini geride bırakmış, ulaşmış “üstâd”) demektir.

Yukarıda görüldüğü üzere, Ö. Başkan’ın tasnifi çok dikkatle yapıl-

mış, ince bir sınıflama değildir. Nüanslar dikkate alınmadığı için, ortaya yanıltıcı bir tablo çıkmaktadır.

D. Aksan, Ö. Başkan'ın tasnifi üzerinde fazla oynamamış, bazı istatistikî bilgiler vererek, "*Anadolu köy adlarının incelenmesi sonucunda, Türkler'in yerleşme yerlerine ad verirken önce çevreden, ikinci plânda da bireyden, insandan yararlandıkları gerçeği meydana çıkmaktadır.*" sonucuna varmaktadır.

Her iki araştırmacının göremediği için işaret etmediği bir gerçek vardır ki o da Orta Asya adını verdiğimiz geniş coğrafyadan Anadolu'ya getirilen, buradan da Rumeli'ye taşınan adlardır.

Ayrıca, belirli tarih dilimleri içinde Anadolu'ya yapılan göçlerle bazı kavim, kabile, bey, soy, oymak, cemaat ve aile adlarının da yer adı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Anadolu yer adları sorunu, yukarıda da dediğimiz gibi, ilmî olarak henüz bitirilmiş değildir. Bizim hazırladığımız *Anadolu Türk Yer Adları Klavuzu* adlı eser ile (Ankara 1994, TDK yayını), yönettiğimiz bir doktora tezi konuyu, bir derece düze çıkaracaktır.

Yer adları konusunda daha önce yaptığımız araştırma sonuçlarını da dikkate alarak genişlettiğimiz bir yer adları tasnifi denemesi şöyledir:

ANADOLU TÜRK YER ADLARININ TASNİFİ

A. Çevreyle İlgili Olarak Tabiat ve Fizik Koşullarına Dayanan Adlar:

1. Çevreyle ilgili adlar:

a- Doğrultular

b- Coğrafya adları (*Çevrenin coğrafi özellikleri ve jeolojik yapısı: dere, çay, su, göl, ova, yayla, yazı, dağ, tepe, ören, bel, alan... vb.*)

bl) Bölge adları (*başı, burnu, boynu, boğazı, meydanı... vb.*)

c- Madenler

cl) Basit taşlar (*taş, kaya, kum, toprak*)

d- Değerli taşlar

e- Mevsimler

f- Günler

g- Sayılar

h- Renkler

ı- Yön adları

- 1) *Ana ve ara yönler*
- 2) *Yüz, ön, alt, dip... gibi yön bildiren isimler*

j- Belirleyici adlar

k- Yıpranmışlık, bakımsızlık, bırakılmışlık (*ören, viran, harebe, kırık, yarım, öksüz... vb.*)

l- Çevreyi ilgilendiren (*eski, yeni, güzel, büyük, küçük, yukarı, aşağı, ulu, keçi/kiçi (kiçig), siyri, baş, orta, yalın... vb.*) sıfatlar.

m- Taşın toprağın durumu (topografik şekillere) bağlı adlar: *Göktaşlar, Kınalık, Sarıtaş, Kızılyar, Derindere ... gibi.*

n- Arazinin kullanılış biçimine uygun olarak verilen adlar: *Ağılözü, Kervan Yolu, Göç yolu gibi.*

o- Çevredeki yapılarla ilgili adlar: *Alaşatlık, Kilise arkası, Kör çeşme vb.*

2. Bitkilerle ilgili adlar:

a. Ağaçlar (ağaç türleri)

- 1) *Meyve ağaçları*
- 2) *Meyvesiz ağaçlar*

b. Meyveler

c. Sebzeler

d. Tahıllar ve baklagiller

e. Çiçekler

- 1) *Yabanî çiçekler*
- 2) *Süs çiçekleri*

f. Bitki parçaları (*dal, budak, çubuk, tiyek... vb.*)

g) Bitki örtüsü: *Armutludere*

3. Hayvanlarla ilgili adlar:

a) Yabanî hayvanlar (*arслан, kaplan, ceylan, domuz vb.*)

b) Alıcı kuşlar (*kartal, şahin, doğan, tuğrul vb.*)

c) Evcil kuşlar (*güvercin, kumru, bülbül vb.*)

d) Evcil hayvanlar (*inek, boğa, koyun, keçi, koç, dana... vb.*)

e) Sürüngenler

f) Böcekler

g) Suda yaşayanlar (*balıklar, kurbağagiller vb.*)

h) Zararlı haşereler

B. İnsanlara ve Toplumlara Dayanan Adlar:

1. Fiziksel yaşayış ile ilgili adlar:

- a. Yiyecekler
- b. İçecekler
- c. Eşya konacak kaplar

c1) *Su konacak kaplar* (bakraç, kova, bardak, ibrik... vb.)

c2) *Mutfak levazımâtı* (kap-kacak, çanak-çömlek, tepsi..)

c3) *Âletler, takımlar*

- d. Kesici âletler
- e. Savaş ile ilgili adlar

e1) *Devleti simgeleyen adlar* (bayrak gibi)

e2) *Demokrasi ve insan haklarına uygun olmayan adlar*
(köle, câriye vb.)

- f. Koşu takımı
- g. Kumaş maddeleri

g1) *Yünden yapılan eşyalar* (keçe, aba, kilim... vb.)

- h. Yapı kısımları

2. Duygusal yaşayış ile ilgili adlar:

- a. Duyular
- b. Aile bireyleri

b1) *Akrabalar*

- c. Din ile ilgili adlar

3. Kişilerin varlıkları ile ilgili adlar:

- a. Vücut kısımları (baş, yüz, göz, burun, yanak, boğaz, ayak, bacak, göbek, el, taban... vb.)

a1) *Vücutta oluşan tüyler* (saç, sakal, bıyık, tüy, kıl)

- b. Rütbeler (Ünvanlar), mekviler

- c. İnsanı ilgilendiren sıfatlar

- d. Meslekler

- e. İnsan (kişi) adları

- f. Kişilerin fiziksel özellikleri de bulunan yer adları (kel, topal, kör, sağır... vb.)

1) *Tarihî kişi adları*

2) *Efsanevi kişi adları*

3) *Yaşayan kişi adları*

g. Kavim, kabile, boy, soy, oymak, cemaat adları

1) *24 Oğuz boyunun adları*

2) *Öteki Türk boylarının adları*

3) *Türk dışı boyların adları*

C. Orta Asya'dan Getirilen Yer Adları (*Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Azerbaycan vb.*)

D. Moğolca'dan Türkçe'ye Geçen Yer Adları

E. Arapça Yer Adları

F. Farsça Yer Adları

G. Öteki Dillerden Türkçe'ye Geçen Yer Adları